

HALK EDEBİYATI

N.G.Andelib'in katkısıyla meydana gelen destancılık: Molla Nefesi'nin "Zühre ve Tahir" destanının fikir içeriği özellikleri

Aynur Seferli

Bakü Devlet Üniversitesi doktora öğrencisi, İçişleri Bakanlığı Polis Akademisi, Bilimsel-Araştırma ve Editoryal-Yayıncılık Dairesi. Azerbaycan. E-posta: seferli_1988@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-0110-4659>

ÖZET

Kozmos folklorunun, özellikle gök cisimlerinin yüzündeki sembolizm eserleri Doğu edebiyatında yaygın olarak kullanılmaktadır. Geniş bir Türk halk hikâyesi olan bu destan "Zohra ve Tahir", "Tahir Mirza", "Zuhra-Tahir", "Taj-Zohra" ve diğer isimlerle yayınlanmaktadır. Tahir ve Zöhrə teması Molla Nefes'in mirasında özel bir yere sahiptir. Molla Nefes'in ölümünden 70 yıl sonra Hocanefes Çarriyev ruhunu canlı tutmak için bir oyun-piyes yazdı. Yazarın yarattığı destanın özelliklerinden biri, şairin hem anlatıcı, hem de destan kahramanı olmasıdır. Dikkat çekici makamlardan biri de destanın Dede Korkut geleneğini yeniden canlandırmasıdır. Azerbaycan'da destanı Ehliman Ahundov ve Muhammethüseyn Tahmasib, Özbeklerde ise M.İ.Afzalov, H.Rasulov ve Z.Huseynova toplamıştır. Azerbaycan ve Türkmenistan dışındaki tüm destan versiyonlarında şiirler zayıftır. Makalede destanın Azerbaycan ve Türkmen versiyonları karşılaştırılmış, farklı ve benzer özellikler tanımlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Molla Nefes, Tahir ve Zühre, astral destan, Kara Batır, Azerbaycan versiyonu

MAKALE TARİHÇESİ

Gönderildi: 04.05.2021

Kabul edildi: 20.05.2021

N.Q.Əndəlibin təsiri ilə yaranan dastançılıq: Molla Nəfəsin “Zöhrə və Tahir” dastanının ideya-məzmun xüsusiyyətləri

Aynur Səfərli

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı, DİN Polis Akademiyası, Elmi-Tədqiqat və Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsi. Azərbaycan. E-mail: seferli_1988@bk.ru
<https://orcid.org/0000-0002-0110-4659>

XÜLASƏ

Astral folklorun, xüsusilə də göy cisimlərinin simvollarından Şərq ədəbiyyatında geniş istifadə olunmaqdadır. Böyük türk xalq nağılı olan bu dastan "Zöhrə və Tahir", "Tahir Mirzə", "Zuhra-Tahir", "Tac-Zohra" və digər adlarla nəşr olunmaqdadır. Türkdilli insanlar arasında məşhur olan Tahir və Zöhrə mövzusu Molla Nəfəs irsində xüsusi yerə sahibdir. Molla Nəfəs bu dastanı tamamilə yenidən qurub cilaladı, şeirlərini yenidən düzəldib yazdı. Ölümündən 70 il sonra, Hocanəfəs Çarriyev onun ruhunu yaşatmaq üçün bir oyun-pyesi yazdı. Müəllifin yaratdığı dastanın ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri şairin həm dastançı, həm də dastan qəhrəmanı olmasıdır. Diqqət çəkən məqamlardan biri də dastanın Dədə Qorqud ənənələrini yenidən canlandırmasıdır. Azərbaycanda dastanı Əhliman Axundov və Məhəmməd Hüseyin Təhmasib, Özbəkistanda isə M.İ.Əfzalov, H.Rəsulov və Z.Hüseynova toplamışdır. Azərbaycan və Türkmənistandan başqa dastanın bütün variantlarında şeirlər zəifdir. Məqalədə dastanın Azərbaycan və türkmən variantları müqayisə edilərək fərqli və oxşar xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

Molla Nəfəs, Tahir və Zöhrə, astral dastan, Qara Batır, Azərbaycan versiyası

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

göndərilib: 04.04.2021
qəbul edilib: 20.05.2021

MƏQALƏNİ ÇAPA MƏSLƏHƏT BİLƏN

Pedaqogika üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent Bilal
Həsənlı.

F O L K L O R E

Supporting with N.G.Andalib's effect: The idea content characteristics of the "Zohra and Tahir" by Molla Nafes

Aynur Safarli

Doctoral student of Baku State University, Police Academy of the Ministry of Internal Affairs, Scientific-Research and Editorial-Publishing Department. Azerbaijan.

E-mail: seferli_1988@bk.ru

<https://orcid.org/0000-0002-0110-4659>

ABSTRACT

Symbols of astral folklore, especially celestial bodies, are widely used in Eastern literature. This saga, which is a great Turkish folk tale, is published under the names "Zohra and Tahir", "Tahir Mirza", "Zuhra-Tahir", "Taj-Zohra" and others. The theme of Tahir and Zohra, which is popular among Turkic-speaking people, has a special place in the legacy of Mullah Nefes. Mullah Nafes completely rebuilt and polished this saga, rewrote and wrote his poems. Seventy years after his death, Hocanefes Charriyev wrote a play to keep his soul alive. One of the most important features of the epos created by the author is that the poet is both a narrator and a hero of the epos. One of the noteworthy points is that the saga revives the traditions of Dada Gorgud. The epos was compiled by Ahliman Akhundov and Mahammadhuseyin Tahmasib in Azerbaijan, and MI Afzalov, H. Rasulov and Z. Huseynova in Uzbekistan. Poems are weak in all versions of the saga, except for Azerbaijan and Turkmenistan. The article compares the Azerbaijani and Turkmen versions of the saga and identifies its different and similar features.

KEYWORDS

Molla Nafes, Tahir and Zohra, astral saga, Khara Batir, Azerbaijan version.

ARTICLE HISTORY

Received: 04.04.2021

Accepted: 20.05.2021

Giriş / Introduction

Astral destan gibi mecazi destanlar arasında kozmik dünyanın, özellikle göksel cisimlerin folklor kahramanının şahsındaki sembolik temsiline adanmış eserler, Doğu edebiyatında yaygın olarak kullanılmıştır. Bildiğimiz gibi, astral çalışma doğa güçlerinin, doğadaki olayların, özellikle gök cisimlerinin, yıldızların ve burçların insan temsiline dayanır. Bu tür çalışmalarda, yıl boyunca, bazen ayrı-ayrı mevsimlerde, bazen de bir gece ile gündüzle yıldızlar âleminde gerçekleşen olaylar tasvir edilir. Astral çalışmalarda mitolojik imgeler ve hayallere, özellikle eski ve ortaçağ astrolojisine göre yıldızların bazıları kız ve kadın şeklinde, bazıları erkek ve oğlan şeklinde insanlaştırılır. Onların birbirleriyle ilişkilerine uygun olarak konu (sujet) ve kompozisyon kurularak eser yaratılır. Bu anlamda "Tahir ve Zühre", astral destanlar alanında yaygın kullanımı açısından dikkat çekicidir. Bu destandaki konunun Azerbaycan'la birlikte Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur ve Anadolu versiyonları mevcuttur. Ve eser bu halklarda masal, halk destanı ve mesnevi-kıssa olmak üzere üç şekilde yaşamaktadır.

Türk halk masalları arasında geniş bir dağıtım alanına sahip olan bu destan, "Tahir Mirza", "Zühre-Tahir", "Tahir ve Zühre", "Tajı (taç) Bilen Zohra" isimleri altında, Arnavutlar da dahil olmak üzere, Türk boyları arasında yaygın bir şekilde yayılmıştır. Bu konu masal, halk hikâyeleri ve destanlar şeklinde karşımıza çıkıyor [23, s.10].

“Zühre ve Tahir” destanı hakkında sözlü edebiyattaki bilgiler

Çeşitli varyantlar üzerindeki çalışmalara dayanarak, destan hakkında genel olarak şunları söyleyebiliriz. Karaman hükümdarı Hatem Sultan'ın kızı Zühre ile Kara Vezir'in oğlu veya Molla Bedel veya Kel (Keçel) evlenmek isterler. Onun hilesi nedeniyle Hatem Sultan özbeöz kardeşini yani, Tahir'in babasını öldürür, Tahir'i ise sürgün eder. Destanın ana karakterlerinden biri olan Hatem Sultan Karaman'ın hükümdarıdır. Karaman Beyliği 1301-1472 yılları arasında varlığını sürdürmüş bir Türk beyliği olarak bilinmektedir. Hatem Sultan'ın yönettiği Karaman'ın ise bunlarla hiçbir ilgisi yoktur. Destandaki "Karaman" sembolik bir isimdir. Sadece "kara ben", yani "karanlık gökyüzü", "sema" anlamına gelir. Onun öz ismi olan Hatem sözü ise, bilinen bir takım anlamlarına ilaveten "sahip", "hâkim", "ağa" anlamına gelmektedir. Böylece Karaman hükümdarı Hatem, astral anlamda "karanlık gece" anlamına gelir. O, özbeöz kardeşini, yani Güneş'i öldürerek iktidara gelmiştir.

Destanın ana karakterlerinden biri olan Zühre, Hatem'in, yani karanlık gökyüzünün yıldızıdır, kızıdır. Tahir ile aynı saatte doğmuş, bir süre onunla özgürce gezip dolaşmış, Tahir sürgün edildikten sonra Hatem tarafından özel bir binada "göz" esiri olarak "tutuklanmış" ve ölümünden sonra serbest bırakılmıştır. Açıkçası, bu, akşamları parlak bir yıldız gibi buluştuktan sonra kaybolan ve sadece şafağa yakın görünen Zühre yıldızının antropomorfizmidir.

Bilindiği gibi, Zühre (bazı kaynaklarda ismi Nahid olarak geçer), dünyada çoğu halkların mitolojisinde, isterse de ayrıca astral düşüncelerde ve klasik bedii edebiyatta su ile, nehir ile, deniz ile alakadar güzel, müzisyen-şarkıcı, sevgili olarak hayal edilir ve tanımlanır. Onun bu özellikleri "Tahir ve Zühre" destanında bilhassa öne çıkarılır. Zühre sadık, vefalı bir sevgilidir, son derece güzel, yetenekli bir hanendedir. Sular onun iradesine tabidir. Mitolojik bir özellik olarak onun sular üzerindeki hâkimiyeti tasavvuri mitolojik nitelik olarak destanda özellikle güzel bir şekilde işlenmiştir.

Hatem Sultan, Tahir'i sürgün ettikten sonra su kenarında özel bir bina inşa eder ve Zühre'yi orada tutar. Tahir geldikten sonra Zühre onu bir kutuya koyarak gündüzleri suda saklar, geceleri ise yanına getirir. Bu nedenle Hatem'in cellatları onu bulamazlar. Günün birinde ip kırılır ve kutu su ile akıp gider. Sanki Zühre'den izin istiyormuş gibi çok ileri gitmez. Zühre kutunun arkasından deryaya der ki:

Kanlı derya, ne akarsan, selabnan,
Akıbanı bir ümmana gidersen.
Emanettir, batırma bu kutuyu,
Üz tutuban ne mekana gidersin?

Sandık gitmeyib yeniden Zühre'ye döndüğünde, hizmetçiler sandığın gitmediğini, ondan izin istediğini bildirirler.

Zühre der ki:

Kanlı derya ne akarsın kat-katı?
Oldun bana İskender'in zulmeti.
Sana yemin ederim, yar emaneti,
Ya Şekiye, ya Şirvan'a gidersin!

Sandık izinsiz gitmez. Buradan çok açık gözüküyor ki, yüzyıllar boyunca ağzılarda gezerek belirli bir dönüşüm geçirmiş olmasına rağmen, Zühre'nin su tanrıçası olmasının izleri ve işaretleri folklorik biçimde sözlü edebiyatta hâlâ yaşıyor.

Destanın baş kahramanı Tahir de Ay'ın antropomorfizmidir. Bunun sahiden de böyle olduğu efsanenin konusundan gözükmektedir. Sürgün edilip yurt dışında yaşadktan sonra Tahir ikinci kez Zühre ile görüşür. Karaman Hanı onu denize attırır. Nihayet Çin Banu'sunun, yani Güneşin karanlık geceyi mahvetmesiyle Zühre'ye kavuşur.

Destanın ilginç karakterlerinden olan Nergiz, çeşitli resimlerde tasvir edilmiştir. Ancak hangi durumda olursa olsun, o kendisinin esas karakter özelliklerini korur. Güzel ve gururlu olan bu kız, destanın tüm versiyonlarında su ile ilgili tasvir edilmiştir. Destanın tüm versiyonlarında su, sandığı onun bahçesine getirir. Başka bir versiyonda Tahir'in kendisi onun bahçesine gelir, su içer ve havuz kenarında uzanır. Bazı versiyonlarda, Nergiz hatta onu suya bile iter:

Ben Tahir'im, yana-yana,
Yandı bağrım, döndü kana.
Sen bir yeşilbaşlı sona,
Uçdun gölden-göle, nergiz!

Bu personal da aynı zamanda su ve göl ile de ilişkilendirilen nergis çiçeği ile ilişkilidir.

Bu anlamda, destanda dikkat çeken kahramanlardan olan cesur ve güzel Çin şehzadesi Banu, dünyada kendisinden daha güzel olduğuna inanmaz. Tahir'e, Karaman'a gidip Zühre ile tanışacağını, eğer Zühre ondan güzel olursa, Hatem Sultan'ı öldürüp, onları kavuşturacağını söyler. Öyle de yapar. Ordusu ile Karaman'ı kuşatan Nergiz, Zühre'nin kendisinden daha güzel olduğunu görünce Karaman'ın egemenliğine son verir, Zühre ve Tahir'i birbirine kavuşturur. Yaptıklarından Banu'nun burada güneşi sembolize ettiğini açıkça görmüş oluyoruz.

Destanda Tahir'in macerası Ay'ın gökyüzündeki hareketine dayanarak kurulmuştur. Astrolojik kavramlara göre, Ay'ın yolunda her zaman doğuya doğru hareket eden bir iniş ve yükseliş vardır. İnişler felaket, çıkışlar ise mutluluk olarak kabul edilmiştir. Çalışmalarımızda da Tahir bir girdabın içinde iken, Nergizle tanışır, aynı zamanda yokuşla giderek kurtarıcısı olan Çin Banu ile tanışır. En büyük mutluluk, saadet ise Ay'la Zühre'nin aynı burçta buluşmalarıdır. Tüm bunların yüksek sanatsal ve bedii hayal gücüne dayanarak destan konusuna yansması sayesinde folklorumuz "Tahir ve Zühre" gibi eşsiz bir astral eserle zenginleştirilmiştir [2, s.392].

Molla Nefes'in "Zühre ve Tahir" destanı

Molla Nefes'in zengin edebî yapısında Türkçe konuşan halkların, bilhassa da Oğuz grubu arasında yaygın olan "Zühre ve Tahir" konusu özel bir yere sahiptir. Türkmen yaşamının, hayatının, ruhunun, kültür ve etnografyasının ansiklopedik seviyesine ermiş bu destanı, Molla Nefes tamamen elden geçirmiş, yeniden işlemiş, kuyumcu hassasiyetiyle parlatmış, cilalamış, konu ve kahramanlarını geliştirmiş, şiirlerini yeniden yazmıştır. Destan geniş dinleyici ve okuyucu kitlesi arasında yeniden canlılık kazanmış ve bu nedenle birçok kez yayınlanmıştır. Ramiz Asker'in tabirince dersek, "*Molla Nefes derken "Zühre ve Tahir", "Zühre ve Tahir" derken ise Molla Nefes akıla geliyor*" [7, s.89]. Onun "Zühre ve Tahir" eseri ortaya çıktıktan sonra, destanın esasını oluşturan aynı ismi taşıyan destanın halk versiyonu unutulmuştur. Aman Kakilov'un araştırmalarından malumdur ki, modern bahşların repertuarında önemli bir yer tutan ve halk arasında yaygın olan mevcut "Zühre ve Tahir" in Molla Nefes'in kalemine mahsus destan olduğu açıkça görülmektedir [5, s.308]. Giysiler ve davranışlar açısından Türkmen kızlarına mahsus renklilik Molla Nefes'te güçlüdür. Aynı durumu Molla Veli Kemine'nin çalışmalarında da görüyoruz [5, s.309].

Halk arasında masal haline gelmiş hikâyenin metnini Molla Nefes genişletmiş ve hatta kahraman olarak destana dahil olmuştur. Molla Nefes'in ölümünden 70 yıl sonra onun ruhunu canlı tutmak için Hocanefes Çarriyev hikâyeden ilham alarak bir oyun yazmıştır [12, s.32-43]. Molla Nefes, destanı Türkmen kültürüyle yoğurmuş ve hikâyede önemli bir yere kendini de yerleştirmiştir. Yazarın yarattığı destanların özelliklerinden biri, şairin hem anlatıcı hem de destanın kahramanı olmasıdır. Dikkat çeken diğer noktalardan biri, destandaki Dede Korkut geleneğinin yeniden canlanmasıdır. Molla Nefes de Dede Korkut gibi nasihat eder, isim verir ve sevenlere sabır diler. Kısacası yazar bilge bir adam olarak karşımıza çıkar. Şair hikâyeyi halk sözlerine dayanarak toplamış, kendisi ve arkadaşı Bossantacı da esere dahil ederek yeniden işlemiştir.

Molla Nefes'in "Zühre ve Tahir" destanının mezmununa bakılınca şunlar görülebilir. Eski zamanlarda, zengin, ünlü, tek kelimeyle her şeyi olan bir padişah yaşarmış. Evladının olması için çok doktorlara gitmiş, çare arasa da bir tedavi bulamamış. Bu yüzden kendisini eğlenceye vermiş. Bir gün padişah veziriyle çarşıda yürürken "kim bana bir altın verse, Allah onu muradına yetirsin" – diyerek yalvarıp yakaran ihtiyar birine para verip dönerken, bahçedeki bir ağacın altında oturan dervişle karşılaşılır. Onların çocuk özlemi olduğunun farkında olan dervişten yardım

isterler. Derviş onlara bir elma verip elmayı ikiye bölüp yerlerse vakti geldiğinde padişahın kızı, vezirinin ise oğlu olacağını ve çocuklar büyüyünce onları birbirleriyle evlendirmelerini söyler. Vakit tamam olunca dervişin dediği gibi her birinin bir çocuğu doğar.

Birlikte büyüyüp birlikte okula giden Zühre ve Tahir çok yetenekli ve zeki çocuklar olurlar. On yaşında Tahir'e âşık olan Zühre onu öper. Tahir kardeş olduklarını zannettiği için sinirlenir ve Zühre'yi döver. Buna kırılan Zühre "Allahım benim aşkımin, sevgimin yarısını da Tahire ver", diyerek dua ettikten sonra Tahir de Zühre'ye âşık olur ve birbirlerine daha çok yaklaşır bağlanırlar. Bunu bilen Arap köle durumu padişahın karısına anlatır. Padişahın gençleri evlendirmenin zamanının geldiğini düşünmesine rağmen, karısı kızını Tahirle evlendirmek istememektedir. Fakat padişah sevgilileri kendi gözleriyle görüp onların evlenmesine karar verdiğinde, Tahir rüyasında iki köpeğin ona saldırdığını görür ve rüyası gerçek olur. Böylece, karısı büyücünün hazırladığı şerbeti içirdikten sonra padişah Tahir'den soğur ve onu saraydan kovar. Olayları dadısından öğrenen Zühre, onu görmek için saray kapısına gelen Tahir'le konuşurken onları tekrar Arap köle görür ve padişaha haber verir.

Tanrı Mardin'e sürgün edilen ve 7 yıl hapiste kalan Tahir'in duasını duyduğunda kapılarını açarken onun yardımına gelen atlı Hızır, Tahir'i Zühre'nin köşkünün önüne bırakır. Tahir'i dadısına gönderdikten sonra Zühre, her gece sevgilisiyle görüşüp sefa sürer. Bir gün Tahir yine rüyasında kara köpeklerin etrafında toplandığını görür. Çünkü Arap köle yine onları görmüş ve haber vermiştir. Bundan sonra, Zühre Tahir'i üstü açık sandıkta Sat suyuna bırakır. Bu noktada, Molla Nefes destana ilaveler yapmıştır. Tahir suda giderken Ferhad ve Şirin, Leyla ile Mecnun çevresinde 100 cariyeye ile Tahir'in arkasından suya atlayan Zühre'nin yanına gelerek 9 bardakta bade (su) getirirler. Bunlardan dördünü Molla Nefes, beşini Zühre içip sarhoş olur [23, s.50]. Aynı zamanda Tahir'in yol maceraları da destanda farklı gelişir. Tahir sandıkla birlikte insanların balıkları yediği bir girdaptan geçip su insanları ülkesine gidiyor. Siyah insanları görmeyen bu insanlar Tahir'den korkar ve kaçarlar. Başka bir girdapta sıkışıp kalan sandık Tanrı'nın yardımıyla oradan kurtulur ve Fırat Nehri'ne ulaşır.

Tahir'in Bağdat'a geldiğini Bağdat hükümdarı Adil Şah'ın küçük kızı Mahım Can rüyasında görür ve onu çıkarır. Tahir, ona âşık olan bu kızla evlenmiş olmasına rağmen, 7 yıl boyunca ona dokunmaz. Adil Şah'ın ülkesinde Mahım Can ile evli olan Tahir, Zühre hakkında kervancılardan haber aldığı an yola çıkmak üzere bulunduğu yerden ayrılır. Mahım Can onun gitmesini istemediğinden, Sultan Süleyman zamanından kalma sihirli kemeri (bu kemeri bağlayan sonsuza kadar genç kalıyormuş) 40 cariyeye ve annesini de yanına alarak Tahir ile birlikte yola çıkar.

Yollarını kaybettiklerinde yaşlı birinin ve Demirkazık yıldızının etkisi altında Vüsal ve Hicran dağının çeşme bulunan eteğine varırlar. "Sağıra" adlı bu sihirli çeşmenin suyundan içerler ve 9 aylık yolu 9 günde alırlar. Uzun engelleri aşarak cinlere ve perilere rastlayan Tahir'in karşısına Molla Mazlum isimli bir ihtiyar çıkar ve Zühre'nin nikahının Karaçomak adlı birine kıydığını söyler. Bu epizot "Ferhad ve Şirin" destanında dağı delip Şirin ile yeniden bir araya gelmek üzere olan Ferhat'a Şirin'in öldüğünü söylemesini hatırlatmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Tahir Zühre'nin köşküne gelir. Zühre Tahir'i bir süre sandık içinde tutsa da, babasından korktuğu için onu Hindistan padişahının kızına (sıkı dost olmuşlar) emanet eder.

Sarayda onların aşklarını kıskanan yaşlı kadından korktukları için cariyeler onu öldürürler [23, s.59]. Bu süre zarfında Kara Batır'la evlenmek üzere olan Zühre, Gövher adında cariyesini Tahir'i aramak için gönderir. Bu arada Kabil şehrinde Vahit adlı bir âşık gelir ve Tahir'i bulmak görevini üstlenir. Sonunda Tahir'i Bağdat'ta bulur ve ona durumdan bahseder [23, s.50-51]. Padişah Tahir'i ele geçirdiğinde kızının ismi geçmeyen üç türkü söylerse onu affedeceğini söyler. Tahir üçüncü türküyü söylerken içeri giren Zühre'yi görür ve onun ismini söyler. Bunun üzerine padişah, Tahir'in boynunun vurulmasını buyurur. Boynu vurulmadan önce namaz kılarak canının alınmasını isteyen Tahir anında ölür. Bunu görünce Zühre aklını kaybeder. Böyle bir acı için derdine doktorların bile çaresini bulamadığı Zühre, Tahir'in ölümünden sonra sık sık annesi Şah Huban ile onun mezarını ziyaret eder. Bir gün onu yalnız bırakmayan cariyelerini kandırarak aldatır ve belinde sakladığı hançeri kalbine saplayarak kendisini öldürür. Kara Batır sevdiği kadının ölümüne dayanmadığı için kendisini hançerle öldürür, Tahir ve Zühre'nin mezarlarında yetişen gül fidanlarını kıskandığı için, "Beni ikisinin arasında gömün" diye vasiyet eder. Vasiyeti yerine getirilen Kara Batır'ın mezarında hep kara dikenler yetişmiş. Bir gün Zühre padişahın rüyasına gelir. Padişah mezarlığa gelince görür ki, Zühre ve Tahir'in mezarında birer beyaz ve kırmızı gülfidan çıkmış, onların da üzerine birer bülbül konmuş. Arap kölenin mezarında ise üzerine baykuş konmuş siyah bir diken çıkmış. Durumu böyle görünce, padişah Kara Batırın mezarını başka bir yere taşıtır ve sevgililerin mezarlarının üzerine büyük bir anıt diktirir. Ayrıca Zühre'nin bahçesini de âşıklara bağışlar [23, s.93].

Türkmen versiyonunda, Zaloğlu Rüstem gibi destan kahramanlarına, Hazreti Yusuf'un 7 yıl zindanda kalmasına, Yunus peygamberin 40 gün balık karnında yaşamasına, Nuşirevan peygamberin adaletine telmihler yapılmaktadır [16, s.119]. Türkmen versiyonunda "Kanın konuşması ve çiçeğe dönüşmesi" ve "aşk ateşiyle ağızdan alev çıkartmak" motifleri dikkat çekicidir. "Aslı ve Kerem"

eposunun kapanış bölümünde karşılaştığımız "ağızdan ateş çıkartma" Tahir'in haramilerle ilk karşılaşmasında ortaya çıkar. Tahir'in ahı onun gerçek bir hakk aşığı olduğuna inanmayan haremının sakalını yakar. Tahir'in başı kesildiğinde, her kan damlası "Zühre" diye ses çıkarır ve yere düşen her kan damlası altın bir güle dönüşür. Bu da masallara özgü bir motiftir. Türkmen versiyonunda, Tahir ve Zühre gömüldükten sonra Hızır ve Hazreti İsa'nın yardımıyla dirilirler. Dolayısıyla Türkmen versiyonu diğerlerinden daha geniştir. Bu versiyonda Peygamber İsa Mesih hikâyeye dahil edilmiştir.

"Zühre ve Tahir" eposunun versiyonları arasındaki farklılıklar

Çok versiyonlu destanlardan olan "Zühre ve Tahir" destanının yalnız Azerbaycan'da yirmiden fazla versiyonuna rastlansa da konu ve şiirsel yapıdaki farklılıklar nedeniyle herhangi bir versiyon oluşturacak kadar farklı değildir. Molla Nefes tarafından geliştirilmiş destanın Türkmen versiyonu, Anadolu, Kafkasya ve Balkan versiyonlarıyla aynıdır.

Üstatname ile başlayan Azerbaycan sözlü halk edebiyatı destanında üstat âşık rivayet eder ki, Karaman şehrinde Hatem Sultan ve Ahmet vezir adlı iki kardeş yaşarmış. Kardeşlerin büyüğü Hatem Sultan, Karaman'ın padişahı Ahmet ise veziriymiş. Her iki kardeş de zengin ve ünlü olmalarına rağmen, ikisinin de çocuğu yokmuş. Bir gün Ahmet vezir çocuk derdiyle muzdaripken aydınlanmış nurani yaşlı bir ihtiyar ona muradına kavuşması için bir elma verir. Elmanın yarısını kardeşine vermesini ve her ikisinin de elmayı karısı ile birlikte yemesini söyler.

Ahmet vezir elmayı alıp eve gittiğinde elmanın kokusu odaya yayılır. Kehribar kokusunu hisseden karısı, kocasının diğer kadınlarla birlikte olduğundan şüphelenir. Ahmet ise doğruyu söylediğinde, karısı mutlu olur. Ahmet elmanın yarısını kardeşine verir ve başına gelenleri anlatır. O an her iki kardeş, çocukları olursa onları evlendireceklerine söz verirler. Vakit tamamlandığında Hatem Sultanın kızı, Ahmet Vezirin ise oğlu doğar. Bir elmanın yarısı kadar birbirine benzeyen çocuklar yedi yaşına ulaştığında, ikisi de mükemmel bir mollanın yanında bilim okumaya başlar ve birbirlerine daha da bağlanırlar. Okulda kel bir adam Zühre'ye âşık olur, kızıdan yüz bulmadığı için Tahir'i karalayarak onların seviştiğini yayar. Söylentileri duyan kızın babası Hatem Sultan kızının okula gitmesini yasaklar (bu epizot "Leyli ve Mecnun" epozodunu andırıyor) ve mollanın evde onunla ilgileceğini söyler.

Okula gelip Zühre'yi görmeyen Tahir Mirza kardeşliği Hanlar Handan sorar. Tahir Mirza olayları ağlayarak babasına anlattığında, babası Hatem Sultan'a gidip yaptıkları anlaşmayı hatırlatır. Ama kardeşi bunu redd eder. Sonra Ahmed'in insanlar

arasında daha fazla güven kazandığını düşünerek etrafındaki insanları toplayıp padişahlığı ondan alır diye korkar. Bu nedenle, cellat Kasım'a, Ahmet'i öldürmesini emreder. Cellat çok düşünmesine rağmen, bunu yapamaz ve öldürürse Hatem Sultan kendi öldürsün kararına varır. Hatem Sultan, şerefsizcesine hile yapar, şerbet hazırlamak bahanesiyle kardeşi Ahmet'i çağırır ve kandırarak hançeri göğsüne sokarak öldürür. Daha sonra Tahir öldürülmesini emr aldığı cellattan aman dileyip babasından yediği ekmek üzerine yemin ettirir ve ölümden kurtulur. Cellat da ayrıca Hatem Sultana'a, Tahir'in babasının ölmesi sebebiyle saklandığını, bu yüzden bulamadığını söyler. Şah, Tahir'in kafasını getiren kişiyi dünya mülküne boğacağına dair ilan verir. Babasının bahçesinde saklanırken açlıktan muzdarip olan Tahir, babasının mülkünü ulaklardan alıp götürülenlerden ekmek alırken ona ihanet ederler ve yerini padişaha söylerler.

Tahir ekmeğini suya bandırıp yerken köleleri Ahmet ve Muhammed'in kafasını keserler. Tahir o adamlara söyler ki, bırakın beni Hatem Sultan'ın kendisi öldürsün. Hatem Sultan Tahir'in dar ağacından asılarak öldürülmesi emrini verse de, okul çocuklarından, halkın saldırısından korktuğu için öldürmez, başka bir memlekete sürgün eder. Ancak gizlice onun kanlı gömleğinin getirilmesi, yani öldürülmesi emrini verir. Tahir'i Zühre'nin odasının önüne götürürken, kız onlara bir çanta dolusu altın ve bir koyun parası verir. Onlar da karşılıklarına çıkan ilk çobandan bir koyun alıp kebab yapıp yerler ve Tahir'in gömleğini koyunun kanına bulaştırırlar. Guya Tahir'in kanlı gömleğiymiş gibi bir kenara koyarlar. Tahir gurbete giderken Hanverdi adlı bir tüccarın bahçesine gelip çıkar. Zenginliği başından aşkın tüccarın gözünün bebeği tek kızı Nergiz de Tahir'e âşık olur. Hanverdi kızını ona verip de bir oğul sahibi olmak istediğini söylediğinde Tahir Nergizi dünya ve ahiret kız kardeşi olarak kabul ettiğini söyler. Bu Nergiz'i kızdırsa da, tüccar onu sonsuza kadar oğlu olarak benimsediğini söyler ve yolculuğa çıkmadan önce tüm sandık-anahtar işlerini Tahir'e emanet eder. Bir gün ondan saklanan ve tesadüfen hizmetçinin kaybettiği bahar bahçesinin anahtarını bulan Tahir, Hasbahçeyi açarken koynuna diken saplanmış bir bülbül görür. O an düşünür ki, "seven bülbül gibi olur, ben Zühreyi unutmuşum". Bu nedenle, bahçeden dönerken Nergiz ile karşılaşır ve ana vatanına döneceğini söyler. Hatta tüccarın ricasını bile görmezden gelir [23, s.56].

Onu durduramadıklarını görünce dua edip yollarlar. Geri dönerken Tahir'i evde görmeyen Hanverdi onun peşinden atla gider. Tahir Hatem'in iline varınca karşısına çıkan çobanın siyah giyinmesinin nedenini sorar. Bu zaman çoban onu tanıır ve evine misafir olarak götürür. Annesine Tahir'i Zühreye götürmesini söyler. Tahir'in tavsiyesi üzerine iki çeşit kadın kıyafetlerini alıp Zühre'nin kapısına giderler ki, Zühre

Tahir'i bir hizmetkâr olarak yanında tutabilsin. Olaydan haberdar olan Meleksum'a ne yaparsa yapsın Zühre'yi uykudan uyandıramaz. Zühre, Tahir'in şarkı söyleme sesi ile uyanır, birbirlerini kucaklar, ağlar ve uykuya dalarlar. Onları kapıda koruyan Meleksuma da uykuya dalar. O anda, onları gören dadı, haberi Hatem Sultan'a ulaştırır (dadının haber ulaştırma epizodu "Leyli ve Mecnun" epozotunu andırıyor). Bu sefer de halkın azarlamasından korkan Hatem, onu büyük bir sandığa koyup denize atar. Zühre'nin yalvarışlarından sonra su, sandığı padişahlık bahçesine götürür. Sandığı gördüklerinde, vezirin kızı "Para olursa benim", vekilin kızı "mal-mülk olursa benim", padişahın kızı ise "oğlan olursa benim" der ve kutuyu açarlar. 14 gecelik aya benzeyen bir oğlan çocuğu görünce şok olan kızlar "bu sefer de kimin sesine uyanırsa oğlan onundur" diye sözleşirler. Tahir padişahın kızı Sona'nın sözlerine uyansa da, diğer kızlar "mal-mülk sizde, padişahlık sizde, bu oğlandamı sizde, bırakmayacağız!" deyip her kız Tahir'in bir kolundan tutar. Sevdiği kız olduğunu söyleyen Tahir, padişahın huzurunda başına gelenleri anlatırken padişah kızlarla birlikte büyük bir ordu alır ve Hatem Sultan ile savaşmaya gider (bu epizot Nofel'in Leyli ve Mecnunu kovuşturması için kız babası ile savaşması epizotunu andırıyor). Hatta Tahir Sona'nın "Zühre ondan daha güzel olursa, onunla kardeş olacağı, aksi takdirde hesapları ayrı çözeceği" koşuluyla bile razı olur.

Kızlar Zühre'nin misafirleriyken Sona ve Zühre deyişirler (şiir söylerler sırasıyla). Sona, Zühre'nin de Hak aşığı olduğunu bildirince padişah savaş emrini verir. Ancak Tahir "halkın bu işte bir suçu olmadığını, haksız kan dökülmesin diye Hatem Sultan'ın savaş alanına girmesini ve onunla yalnız savaşmasını" ister. Hatem Sultan'la karşılaşınca Zühre, Tahir için dua eder. Bunu gören Tahir amcasını kılıncıyla göğsünden bıçaklar ve babasının intikamını alır. Paşa Tahir'i Karaman eyaletinin padişahı yapar, kırk gün onun misafiri olur. O, kendi vilayetine döndükten sonra, Tahir kendine düğün yapar. Hayli âşık onun düğünü için toplanır. Âşık Hüseyin düğünü bir duvakkapma ile bitirir (duvakkapma-gelini tarif eden ve ona nasihatler veren âşık şiir türüdür) [Azərbaycan dastanları. Bakı, 2005].

“Zühre ve Tahir” destanının Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanla farklı ve benzer tarafları

Şimdi Azerbaycan ve Türkmen versiyonlarındaki destanların farklılıklarına ve benzerliklerine bakalım.

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda padişahla vezir aynı zamanda kardeşlerdir. Molla Nefes'in destanında ise durum böyle değildir;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda padişahla vezir kendi istekleriyle çocukları evlendirmek için anlaşma yaptıkları halde, diğer destanda gençleri evlendirmeyi derviş söyler;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda padişah sözleşmesini gönüllü olarak ihlal eder, diğerinde ise kızın annesi istemediği için kocasını etkiler;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda önce Tahir Zühre'ye, ikincisinde ise Zühre Tahir'e âşık olur;

–Molla Nefes'in destanında Tahir'le Zühre kardeş olduklarını zannederler, Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda ise böyle bir bölüm yoktur;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda, âşıkların sevgisi hakkında padişahı bilgilendiren kel (keçel), diğerinde ise Arap köle olur;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda dadı Zühre'ye ihanet eder, diğerinde ise dadı kızını hep korur;

–Molla Nefes'in destanında Tahir'in rüya görmesi ve gerçek olması, Tahir Sat suyuna bırakıldığında Zühre'nin padişahın kızını mektupla haberdar etmesi, Tahir'in atlı derviş ve Hızırın yardımı ile Zühre'nin sarayına getirilmesi, padişahın Zühre'nin ismini anmadan üç türkü söylerse Tahir'i affedeceği şartını ileri sürmesi gibi epizotlar Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda bulunmuyor;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda kızlar padişah, vezir ve vekilin çocukları, diğerinde ise kızların üçü de padişahın kızlarıdır;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda Tahir padişahın kızı Sona'nın sözleriyle uyanırken, diğerinde tartışan kızların sesine uyanır;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda sevgililer birbirine kavuşarak düğün yaparlar, diğerinde ise sevenler namaz kılar, canlarının alınması için dua eder ve hakkın rahmetine kavuşurlar;

–Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanda Zühre'ye âşık olan Kelin sevgisi, Molla Nefes'in destanında Arap kölenin Zühre'ye olan sevgisi kadar değil. Arap kölenin Zühre'nin ölümüne dayanamayıp intihar etmesi bunun kanıtıdır.

Kızların üçünün de Tahir'e âşık olması, Tahir'in kadın kıyafetlerinde Zühre ile buluşması, Arap köle ve kelin Zühre'yi sevdiği için Tahir'i karalaması, onların kavuşmasına engel olması, sevgililerin sazla şarkılar söyleyerek değişmeleri, Tahir'in sürgün edilmesi, dervişin evlat hasretinde olanlara elma vermesi gibi epizotlar her iki destanın benzer tarafları gibi karakterize edilebilir [6, s.433-434].

Bunu da belirtmek gerek ki, Garriyev, Molla Nefes'in destana âşıklara zor durumlarında yardımcı olan bir kahraman olarak da katıldığını söylemiştir. Ancak son araştırmalar bunun tam tersini göstermektedir. Böylece destanın ilk olarak Molla

Nefes tarafından değil, Seyyid Muhammed Sayyadi tarafından sınıflandırıldığı ve Sayyadi'nin de destanı babası Hudaverdi ve dedesi Annamurad bahşığı dinleyerek ortaya çıkardığı söylenir [Sayyadi S. Aşgabat, 1998].

“Zühre ve Tahir” destanının Azerbaycan'da incelenmesine dair

Azerbaycan'da destanın toplanması ve yayınlanması hakkında Muhammet Hüseyin Tahmasib ve Ehliman Ahundov bilgi vermişlerdir. 1901'de Vambery'nin Güney Azerbaycan'dan topladığı malzemeler üzerinde Alekber Huseynov çalışarak "Bir Yetimin Nalesi veya Kardeşin Kardeşe Yaptığı İhaneti" başlığı ile destan metnini yayınlamıştır. Bu, ülkemizde yayınlanan ilk "Tahir ve Zühre" destan metni olmuştur. Daha sonra standaki şiirlerin bazılarında Hummat Alizade tarafından hazırlanan “Aşıklar” ve S.Mumtaz tarafından hazırlanan “El şairleri” kitabında rastlıyoruz. Ehliman Ahundov daha sonra iki destan metnini de toplayarak bunları "Halk Destanları" ve "Azerbaycan Destanları" kitabına dahil etmiştir. Muhammet Hüseyin Tahmasib "Azerbaycan halk destanları – Orta Çağ" kitabında tüm halk destanlarıyla ilgili çeşitli problemleri göstermiş, epos metinlerini, özellikle "Tahir ve Zühre" eposunu incelemiş ve teşekkürü hakkında bilgi vermiştir. M.Tahmasib ayrıca Türkmenistan'da bu destanla ilgili tez yazıldığını da söylemiştir [23, s.21].

Epos'un Azerbaycan versiyonu, Ehliman Ahundov ve M.Tahmasib'in derlediği 5 ciltlik "Azerbaycan Destanları"nın ilk cildinde yayınlanmıştır [3, s.99-149]. Kitabın sonunda "Notlar" bölümünde bazı şiirler daha önce yayınlanmış versiyonlarla karşılaştırılmıştır. Türkmenlerle paralel olarak Özbekler arasında da destanın yeni baskılarını görüyoruz. Destanın Özbek versiyonu 1960 yılında Taşkent'te M.İ.Afzalov, H.Rasulov ve Z.Huseynova tarafından yayınlanan "Özbek Halk Ertakları" (Masalları) kitabının ilk cildinde yer almıştır. B.Kerimov destanın özbek versiyonunu Rusçaya çevirmiştir [7, s.12].

Destanın tüm versiyonları şiirsel bakımdan incelendiğinde şiirler zayıftır. Bu anlamda, destan versiyonları 2 tür olarak ayrılmıştır:

a) Şiir yönünden zengin olan – Türkmen ve Azerbaycan varyantları;

b) Şiir bakımından zayıf olan – Türkmen ve Azerbaycan varyantları hariç tüm sözlü varyantlar.

Fikret Türkmen 17 farklı varyantda eposu karşılaştırmalı olarak inceleyerek şiirsel imgelerin Türk ve Azerbaycan varyantları dışında eposun diğer varyantlarında mani olduğunu kayd etmiştir [23, s.158]. Sanat açısından çok güçlü olmayan bu şiirler, hikâyedeki müzikal eşitsizliği korumak için gereklidir. Aynı zamanda, mani tarzı şiirlerin varlığı hikâyenin antik çağının bir işareti olabilir. Çünkü mani, Türk

edebiyatının en eski imgelerinden biridir. Türkmen ve Türkistan versiyonlarındaki şiirlerin zenginliği, destanın daha canlı bir dönemde yazıldığı gerçeğiyle de açıklanabilir. Aynı zamanda Türkmen versiyonunun Molla Nefes tarafından yazıldığını da unutmamalıyız. Türkmen ve Azerbaycan versiyonlarında mani değil de, türkü, koşuk ve semavi imgelerin kullanılması, hikâyenin bu bölgelerdeki profesyonel âşıklar tarafından anlatıldığını göstermektedir. Çünkü saz, adeta türk-koşuk şeklinin refakatini ister.

“Zühre ve Tahir” destanının konusu ile ilgili kaynaklar

Destan temasının kaynağı ve oluşumu ile ilgili farklı fikir ve düşünceleri 4 grupta birleştirebiliriz.

- 1) Bir âşık - şairin hayatı hakkında dağınık bilgiler;
- 2) Konusu Kuzu Körpeç ve Bayan Sulu adlı destandan alındığı ileri sürülen destan versiyonu;
- 3) Eski astral tasavvurlar folklorize edilerek destana konu olmuştur;
- 4) Arap ve Fars kökenli destanlar.

Birinci grup hakkında ilk yorum yapan kişi Peretev Naili Boratov olmuştur. Tahir'in hayatıyla ilgili efsanelere dayanarak bu destanı bir zamanlar yaşayan âşıkların yeni bir hikâyesi olarak kabul ediyor [23, s.16]. Birinci grup hakkındaki ikinci görüş 16. yüzyıl özbek şairlerinden Sayyadi'nin çalışmalarındaki bir ifadeye dayanmaktadır. Türkmen folklorist Aman Kakilov'a göre, Tahir ve Zühre Sayyadi'nin rüyasına gelmiş ve hayatları hakkında bir kitap yazmasını istemişler. Sayyadi de halktan onlar hakkında bilgi toplayarak mesnevisini yazmıştır. Ve çalışmanın başında bununla ilgili şöyle söylemiştir: *“Harabeyi güzel bir bahçeye çevirdim, bu iki sevgili için güzel bir destan yarattım”* [23, s.162]. Ancak, tüm bunlar konunun kökenini açıklamaz. Sadece uyku güdüsü efsanelerle birleştirilir. Bu, destanlar için vazgeçilmez bir durumdur. Sayyadi böyle bir motif kullanarak çalışmasına cazibe kazandıracağını düşünmüştür.

İkinci grup taraftarları V.M.Jirmunski ve T.Zarifov'un söylediklerine göre, "Tahir ve Zühre", Orta Asya'da çok yaygın olan Kuzu Körpeç ve Bayan Sulu adlı destanın bir varyantıdır. Bu destan İ.N.Berezin tarafından 1875 yılında [1, s.94] yayınlanan "Türk Edebiyatı" (Turechkaya hrestomatiya) kitabının üçüncü cildinde yayınlanmıştır. Gerçekten de Tahir ve Zühre destanı Kazakistan'daki bu destanla aynıdır. Hiç çocuğu olmayan Karabay ve Sarıbay, çocukları olursa onları evlendirmeyi kabul ederler. Karabay'ın kızı (Sulu) ve Sarıbay'ın oğlu (Körpeç) doğar. Sulu'ya çok iyi talipler çıkar. Kalmuk Şahın oğlu bile taliplilerin arasında yer

alır. Bu destan Türkmen versiyonuna benzese de, farklılıklar da az değildir. Molla Nefes'in yarattığı versiyon çok zengindir, teferruatlıdır.

Üçüncü görüşün savunucularına göre, hikâyenin konusu eski astral tasavvurlarla, hatta bunların bir antropomorfizmi ile ilgilidir. Bu görüş M.Tahmasib'e aittir. Bilim adamı amacını kanıtlamak için güçlü kanıtlar sunar.

Tahmasib "Mehri-Mah", "Hurşit ve Mahmihri" gibi öykülerle birlikte "Tahir ve Zühre" destanını da eski astrolojik inanç ve hayallerin folklorize bir görüntüsü olarak kabul eder.

Zühre'nin ismi verilirken Türkmen versiyonunda yazılan cümle "*Gökyüzündeki yıldızların sayısını 12 yap, yüzü Zühre, adı hem Zühre bolsun*" mısrası destanın astral kökenini göstermesi açısından çok önemlidir.

Dördüncü görüşün savunucuları destan temasını Arapça-Farsça kaynağa bağlarlar. Vamberi hiçbir kaynağa dayanmadan, "Leyli Mecnun" gibi, bu destanı da Arap kaynaklı destan olarak kabul eder. Ancak, F.Türkmen, destandaki olayların gerçekleştiği coğrafi bölge ve şiir imgelerini de dikkate alarak, "Tahir ve Zühre" destanının Azerbaycan'da kurulduğu kanaatindedir [23, s.173].

"Zühre ve Tahir" destanının etki dairesi "Tahir ve Zühre" destanının tesiri sonucunda bir türbe (mezar üstü abide), mezarlık, cami, sokak, şarkı (türkü), tiyatro ve b. oluşmuştur. Tahir ve Zühre ebedî âşıklardır. Bu inanca göre bu tür mezarlardan biri Konya'da, diğeri Malazgirt'in Banu köyündedir. Konya'nın Beyhekim Mahallesi'nde Selçuklu dönemi "Tahir ve Zühre Camii" [14, s.517] bulunmaktadır. Mehmet Önder'in bu cami ve türbe hakkında bir efsanesi de yayınlamıştır [17, s.3-4]. İstanbul'da Beyoğlu'nun Piri Reis semtinde Tahir ve Zühre adında bir sokak mevcuttur. Ayrıca, "Tahir ve Zühre" destanına ait iki şarkı (türkü) TRT halk müziği repertuarına dahil edilmiştir. Bunlardan biri Azerbaycan musiki havası olarak söylenen "Kurban olduğum" şarkısıdır [18, s.105]. Destandaki bazı bölümler öyle etkili olmuştur ki, halk masallarına da dahil edilmiştir. Doğu Anadolu'da İbrahim, Azerbaycan'da Zulul Şah olarak bilinen destan bölümlerinde yer almaktadır. Destanın etkisi altında başka eserler de yaratıldı. Bunlardan biri, XIX. yüzyılda Güllü Ağop tiyatrosunda gerçekleştirilen "Zühre ve Tahir" oyunudur. Bu oyun 1869, 1971-74 ve 1879'da defalarca temsil edilmiştir. Bu temsil Bidar Efendi tarafından yazılmış, Digran Efendi tarafından sahnelenmiştir. Lakin Güllü Ağop bu çalışmaya sahip çıkmıştır [23, s.201]. Daha sonra 1887 yılında "Zühre ve Tahir" adlı başka bir oyun, Küçük İsmail'in "Muhteşem Osmanlı Tiyatrosu"nda ("Tamaşahaneyi Osmani Kumpanyası") sahnelenmiştir. 1888'de Keçel (Kel) Hasan bu oyunu temsil etmiştir. 1896 ve 1897'de oyunu tekrarlamıştır. Namık Kemal'in "Kara Bela" tiyatrosu da

destan temasına yakındır. 1934 yılında Haluk Nihat (Pepei), "Türk Destanına Giriş" [18, s.92] adlı eserinde "Tahir ve Zühre"yi manzum olarak ele almıştır. Afşar Timuçin'in "Destanları" (1972) kitabındaki "Tahir ve Zühre" destanı (1972), Ceyhun Atif Kansu'nun "Sevgi elması" (1973), Tarık Dursun K.'nın "Bagri Yanık Ömer ve Güzel Zeynep" kitabındaki "Tahir ve Zühre" hikâyeleri [22, s.36-43] birbirinden çok farklı şekilde tasarlanmıştır. Destan konusu Türkiye'de sinemada da kullanılmıştır. 1951-52 yıllarında Lütfi Ömer Akad "Tahir ve Zühre"yi Irak'taki "Rüya ve Gambar" öyküsüyle filme getirmiştir. Ayrıca filmin senaryosunu Mediha Akad adı altında kendisi yazmıştır. Fakat konu çok farklıdır. "Tahir ve Zühre", Bağdad hırsız ve Romeo ve Juliet'in karışımından oluşmuştur [Güvemli Z., 1960; Onaran A.Ş., 1977]. Televizyon için yapılan ikinci film Erdoğan Ergezer tarafından çekilmiştir.

Türkmen eposları hakkında bilgilendirilme açısından, A.Kakilov'un "Molla Nefes" adlı araştırması dikkat çekicidir [10, s.7-10]. Türkmenistan Cumhurbaşkanı'nın 6 Kasım 2009 tarihinde imzaladığı kararnameyle, 2009 yılında Türkmenistan "Miras" Ulusal Kültür Merkezi, şairin "Tahir ve Zühre" adlı eserini nefis bir şekilde yayınladı ve 2010 yılında Molla Nefes'in 200. yıldönümünü büyük bir törenle kutladı. Aynı yılın 13 Nisanında, 25 ülkeden tarihçilerin, şarkiyatçıların ve dil bilimcilerin katılımıyla Türkmenistanın Merv şehrinde "Molla Nefes ve XIX Yüzyıl Türkmen Hayatı" başlıklı uluslararası bir bilimsel konferans düzenlendi. Konferansta Azerbaycan'ı Bakü Devlet Üniversitesinden Ramiz Asker, Azerbaycan Milli İlimler Akademisinden Ali Şamilov, Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin Folklor Enstitüsünden Elmira Fikretkızı, "Bin Bir Mahnı" yayıneviniin direktörü Rafik Babayev temsil etti. Konferansta Molla Nefes'in şiirsel mirasının dünyanın çeşitli dillerine çevrilmesi, mirasının incelenmesi ve başka konular ele alınmıştı. O zaman, şairin Azerbaycan'da yayınlanan her iki kitabının tasarımı, çeviri kalitesi (R.Asker tarafından çevrildi) konferans katılımcılarının dikkatini çekmişti. Molla Nefes'in Azerbaycan'da yayınlanan ilk kitabı "Bu Mekana Gelmişem" [7, s.196], Ramiz Asker'in gayretiyle yayınlanmıştı. Profesör kitabı Azerbaycan aydınları adından Molla Nefes'in 200. yıldönümünde küçük bir kardeşlik katkısı olarak sundu. Ramiz Asker'e göre, bu kitabın Türk dünyasının UNESCO'su olarak kabul edilen TÜRKSOY tarafından yayınlanması, Türk halklarının yakınlaşma, ortak gelişme ve karşılıklı zenginleşme için aktif çalışmalarına destek olarak düşünülebilir. Bu kitap 31 Mart-4 Nisan 2009 tarihlerinde TÜRKSOY tarafından düzenlenen "Türk lehçeleri arasında uygunlaşma çalışmalarının mevcut durumu ve karşılaştırmalı sorunları" konulu uluslararası sempozyumun tavsiyelerine ve nihai bildirisine uygun olarak İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu tamamen gönüllü ve ücretsiz olarak yapılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç / Conclusion

Araştırmada Türkmen edebiyatının sütunlarından olan Nurmuhamet Andelipin katkısı ile yaranan destancılıktan bahs edilmiştir. Bu manada Molla Nefesin yarattığı "Zühre ve Tahir" destanı incelenmiştir. Destanın fikir içeriği özellikleri üzerine yoğunlanarak çalışılmıştır. "Zühre ve Tahir" destanı hakkında sözlü edebiyattaki bilgiler, destanının Azerbaycan'da incelenmesine dair, konusu ile ilgili kaynakları, etki dairesi araştırılmıştır. Aynı zamanda "Zühre ve Tahir" destanının versiyonları arasındaki bazı farklılıklar, bilhassa da Azerbaycan sözlü halk edebiyatındaki destanla farklı ve benzer tarafları gösterilmiştir.

Araştırma sonucu görmüş olduk ki, Molla Nefesin "Zühre ve Tahir" destanı ile ilgili Azerbaycanda, Türkiye ve Türkmenistanda bir takım çalışmalar yapılmıştır ki, bu da bu alanda yaranmış boşlukları doldurmuş durumdadır.

Kaynaklar / References

1. Aşıqlar. (1937). Toplayıb tərtib edən: Hümmət Əli Rəhim oğlu Əlizadə. Bakı, Azərnəşr. 523 s
2. Azərbaycan dastanları. (2005). Beş cildə. I cild. Bakı, Lider nəşriyyatı. 392 s.
3. Azərbaycan dastanları. I cild. (1965). Toplayan: Əhliman Molla Əli oğlu Axundov. Bakı, AEA nəşriyyatı.
4. El şairləri. (1935). Toplayanı Salman Məşədi Məhəmməd oğlu Mümtaz Əsgərzadə. Bakı, Azərnəşr. 291 s.
5. Xəlilov Pənah. (1994). Türk xalqları və Şərqi Slavyanların ədəbiyyatı. I kitab (yenidən işlənmiş III nəşr). Bakı, Maarif. 432 s.
6. Səfərli A. (2018). Nurməhəmməd Əndəlibdən sonrakı dastançılıq: Molla Nəfəsin "Zöhrə və Tahir" dastanı ilə eyniadlı Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı dastanının müqayisəli təhlili. IV Uluslararası Filoloji Simpoziumu. 3-4-5 May. Alanya Alaaddin Keyqubad Universiteti, s.433-434.
7. Türkmən müəmmaları, deyişmələri və vücudnamələri. (2011). Tərtib edən, türkməncədən uyğunlaşdıran və ön sözün müəllifi prof. Ramiz Əskər. Red: T.Hacıyev. Bakı, MBM. 128 s.
8. Alim Şerif Onaran. (1977). Lütfi Ömer Akadın sineması. İzmir, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi yayınları. № 2, s.23-25.
9. Avezov Muhtar Omarhanoğlu. Aktaranlar: Zeynəş İSMAIL - Ahmet Güngör.
10. Garriyev S. (1982). Türkmen eposı, dastanları ve gündoqar halklarının epiki döridiciligi. Redaktor: M.Övezgeldiyev ve B.Məmmətyazov. Aşgabat, İlim. 200 s.

11. Gökçegözoğlu A. (2015). Zöhre-Tahir hikâyesinin Türkmen ve Kumuk varyantlarının epizotlarına göre incelenmesi. A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, № 54.
12. Gökçimen A. (2010). Mollanepesin Zöhre Tahir hekayesinin metinlerarası bağlamda yeniden yazımı. Journal of Kafkaz University, Philology and Pedagogy. № 29, s.32-43.
13. Güvemli Zahir. (1960). Sinema tarihi. Varlık yayını, İstanbul.
14. Konyalı İbrahim Hakkı. (1964). Abideleri ve kitabeleriyle Konya tarihi. Konya, Yeni kitap basımevi. 1213 s.
15. Kozi Körpeş-Bayan Sulu. (1997). Bilig Türk Dünyası Sosial bilimler Dergisi-5/Bahar. s.94., s.93-106.
16. Levend Sırrı. (1943). Divan edebiyatı. Kelimeler ve remizler. Mazmunlar ve mefhumlar. İstanbul, s.119.
17. Önder Mehmet. (1963). Konya efsaneleri. Konya, Şahap kitap evi.
18. Özbek Mehmet. (1975). Folklor və türkülərimiz. İstanbul, Ötüken Yayınları, s.105.
19. Özbək xalq Ertakları. I cild. (1960). Tərtib etdi: M.İ.Afzalov., Z.Hüseynova. Daşkənt.
20. Pepeyi Halük Nihat. (1934). Türk destanına giriş. İstanbul, Ülkü kitaphanesi. 92 s.
21. Sayyadi S. (1998). Zöhre-Tahir. Yayına hazırlayan: Memmetcumayev Azernepes. Aşgabat, İlim.
22. Tarek Dursun K. Bağrıyanık Ömer ve Güzel Zeynep. (1972). İstanbul, Sinan yayınları. 94 s.
23. Türkmen Fikret. (2015). Tahir ile Zühre (İnceleme-Metin). Atatürk Kültür Merkezi, Ankara. 280 s.